

ACSAI ROLAND

**HOGYAN TANÍTSUK?
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: TARTÓZKODÓ KÉRELEM**

Nemes Nagy Ágnes, aki a verstan egyik legkitűnőbb ismerője és alkalmazója közt tartható számon a *Valódi tulipánt* című esszéjében (Nemes Nagy Ágnes: *64 hattyú*, 1975) a következőket írja: „tapasztalataim szerint a verstan nem tartozik a népszerű irodalmi szórakozások közé. Még irodalmáraink közt is feltűnően kevesen lelkesednek például az anapesztusokért. Csodálkozom rajta.” Nos, a helyzet azóta sokkal rosszabb lett, akár az irodalom gyakorlóinak, akár az olvasóinak részéről, és hogy ez megváltozzék, azt az oktatásban kellene elkezdni. Nagyobb hangsúllyal kellene szerepeltetni irodalomoktatásunkban a verstan tanítását. Ha nem is akkorával, mint a 18–19. században, de legalább feleakkorával. Ezt előmozdítandó a következő oldalakon verstani szempontból fogom elemezni Csokonai Vitéz Mihály klasszikus versét, a *Tartózkodó kérelem* címűt, és közben visszatérek majd Nemes Nagy Ágnes említett esszéjére is egy gondolat erejéig, hogy aztán összevessem egymással a mű két változatát.

Talán köztudott Csokonai magas szintű verstani tudása. A magyarországi kötött versek nála és kortársainál találhatók meg a legtisztább képletekben. Már a népnemzeti irányzat idejében elkezdődött ennek enyhe fellazulása, ami bármilyen meglepően hangozhat, de a Nyugat korszakában folytatódott – bár az említett két korszakban még a kötött versek Kánaánjáról beszélhetünk a mai állapotokhoz képest –, hogy végül a szabadversek hosszúra nyúlt és máig tartó korszakában teljesebben ki. Csokonai még egy befejezetlen verstant is írt *A magyar verscsinálásról közönségesen* címmel. Az ő korában kétféle divat futott párhuzamosan: az egyik irányzat a rímtelen, de időmértékes versekben hitt, a másik a rímes, ütemhangsúlyosokban. Ezt a két irányzatot békítette össze egy harmadik, az úgynevezett nyugat-európai forma, ami egyszerre volt rímes, néhol ütemes, de mindenféleképpen mértékes (főleg jambikus vagy trochaikus). Csokonai mindkét vagy inkább mindhárom irányzatban alkotott.

A *Tartózkodó kérelem* című verse egyszerre metrumos, ütemes és rímes alkotás. A tankönyvekben ma a szimultán fogalmát alkalmazzák rá. Fülbe-mászó metrumának alapját a titi-tátá ritmusú ionicus a minore adja, amelyből a periódusok első sorában kettő található, míg a második sorában egy és fél. A sorpár első sora nyolc szótagú, a második hét szótagból áll, és felfoghatók felező nyolcasnak (itt a negyedik szótag után áll a metszet, és 4/4 tagolás látható), valamint felező hetesnek (ahol pedig 4/3-as tagolódásról beszél-

hetünk). Most már csak a rímek vannak hátra, amelyek hol nőrimre (tátá), hol hímrímre (titá) végződnek. A strófa viszonylatában keresztrímeikkel van dolgunk: abab.

Nemes Nagy Ágnes említett esszéjében arra próbál logikusan és érzékenyen rávilágítani, hogy véleménye szerint Csokonai verse ütemhangsúlyos versnek indult az első és a második sorában: „Csokonainak ekkor még sejtelve sem volt róla, hogy ionicus a minore jutott az eszébe. Úgy skandalta magában a sorokat ütemesen, magyarosan, ahogy mi tettük [...] diákkorunkban.” A költő csak ezt követően jött rá, hogy ionicus a minoréban szólalt meg, és attól kezdve már ez válik fő ritmussá, és az ütemhangsúlyos forma a metszetek eltűnésével elveszik: „a meglevő sorok mormolása közben egyszerre csak észrevette a jól hallható ütem mögött megbúvó metrumot. Ekkor, éppen ekkor vette észre az ősi nyolcasban kísértő ionicus a minorét.” Nemes Nagy mindezt azzal indokolja, hogy ezután eltűnik a cezúra, a metszet, és a vers utolsó strófájában ennek valóban semmi nyoma sincs már: „Teljesítsd angyali szókkal / szeretőd amire kért”. Látható, hogy a metszetek egyrészt az *angyali* szó első szótagja után, másrészt az *amire* első szótagja után kerültek, vagyis szó szerint lenyelték őket a szavak.

Hogy Nemes Nagy Ágnes elgondolását mégis megkérdőjelezzem, annak az az oka, hogy Csokonai földije és barátja, a költőtárs Fazekas Mihály *Mancihoz* című versének kezdő sora megegyezik Csokonai versének első sorával: „A hatalmas szerelemnek”. Az a véleményem, hogy Fazekas verse születhetett előbb, és Csokonai klasszikussá vált Lilla-dala innen vette át az első sorát. Hogy mivel indokolom ezt? Azzal, hogy Fazekas még nem vette észre az ütemhangsúlyba csomagolt jónikusságot, és versét egészében véve ütemhangsúlyos, felező nyolcas és hetes periódusokban írta meg (bár néhol az ütemek is csúszkálnak-eltűnnek nála). Csokonai viszont észrevette, és további jónikus sorokkal bővítette ki. Szerintem, ha Fazekas vette volna át a sort Csokonaitól, akkor nem mondott volna le az egész versben végigcsengő jónikus dallamról. A lényeg, hogy a két vers periódusainak szótagszámai (8-7) és metszetei megegyeznek, ahogy a rímképlet is, de a nőrimék és hímrímek következetes alkalmazása eltérést mutat. Fazekasnál felfedezhető olyan helyek, ahol a nyolc szótagú sor hímrímre végződik: „Bírad tehát szívem, eszem”. És olyan is, ahol a hét szótagú nőrimre: „Hatalmamból kiintett”. Ezek miatt mondom azt, hogy Fazekas verse nem mértékes, mindössze ütemhangsúlyos (bár van benne trochaikusság is), és egészen biztosan nem jónikus az első sorának kivételével. Összefoglalva a kiváló Nemes Nagy-gyal ellentétben úgy vélem, hogy Csokonai mégis tisztában volt a kezdő sor jónikusságával. Sőt, valószínűleg átvehette azt Fazekas verséből, aki viszont

tényleg nem érezte ki belőle a metrumot. A *Mancihoz* elsőbbsége mellett szól az is, hogy Fazekas időrendben szerkesztett összes verseinek elején kapott helyet, és a katonáskodása alatt íródott, vagyis azelőtt, hogy visszaköltözött volna Debrecenbe. Ez felveti a kérdést, hogy ha a Csokonaival való megismerkedése előtt született, hogyan olvashatta a költő? Talán Fazekas elküldte levélben egy debreceni, közös ismerősüknek... Különben Fazekas kedvelt sorpárja a felező nyolcas és hetes periódus. Olyannyira, hogy „véletlenül” sikerült megalkotnia egy másik jónikus sort is a *Ruszánda, moldvai szép* című versében: „A puhának gyönyörűség”. A *Mancihoz* és a *Tartózkodó kérelem* egyébként a címükben és a tartalmukban is hasonlítanak egymáshoz. (A fentebb elmondottak miatt a *Tartózkodó kérelem* tanításakor esetleg meg lehet kérni a diákokat, hogy hasonlítsák össze a *Mancihoz* című Fazekas-költeménnyel a művet.)

Persze ez a felvázolt gondolatmenet csak egy, a Nemes Nagy Ágneséhez hasonló, verstani érvekkel megtámogatott elmélet. Ám azt továbbra sem értem, Nemes Nagy Ágnes miért gondolta azt, hogy Csokonai nem vette észre, hogy jónikusokban ír rögtön az első sor után. Saját költői gyakorlatomból mondom, hogy ilyen eset a verstant ismerő költőknél gyakorlatilag elképzelhetetlen. Az általam igen-igen nagyra tartott Nemes Nagy Ágnesnél is az lett volna. Viszont a némileg „outsiderebb” és kevésbé formatudatos Fazekas esetében már sokkal elképzelhetőbb.

Az ionicus a minoréra visszatérve el kell mondanunk, hogy nem versláb, hanem verslábak kapcsolata, azaz kólon. Jelen esetben egy pirrichius és egy spondeus adja ki. Mivel a *Tartózkodó kérelem* páratlan szótagszámú sora csonka kólonra végződik, tehát titi-tátá helyett csak titi-tára, itt jónikus helyett egy anapesztus keletkezik, de én inkább csonka jónikusnak érzem.

A témánkat tovább színezi, hogy A *Tartózkodó kérelem*nek ismeretes egy másik változata is Csokonaitól *Egy tulipánthoz* címmel, amit az irodalmi közfelfogás a régebbi, tehát az első változatnak ismer. A *Tartózkodó kérelem* egyébként Csokonai tervei szerint a Lilla-ciklusba került, míg az *Egy tulipánthoz* az Ódák közé. Arra, hogy a *Tartózkodó kérelem* lehet a második variáció, az utalhat, hogy míg az *Egy tulipánthoz* címűben így fest a vers harmadik sora: „Te vagy orvos a sebemnek”, addig a *Tartózkodó...* harmadik sora így hangzik: „Te lehetsz írja sebemnek”. Vagyis az *Egy tulipánthoz* ritmikailag hibás első jónikusa ki lett javítva, és a rontott titi-tátiból helyes titi-tátá lett. Viszont a *Tartózkodó...* második strófájának első és harmadik sorában szóismétlésekkel találkozunk („Szemeid szép ragyogása”, „Ajakid szép ragyogása”), és mintha az *Egy tulipánthoz* ezt javítaná ki az „ajakid harmatozása” megoldással. A vers két változata között ezeken kívül még

két különbség akad. A „hajnali tűz” jelzője az *Egy tulipánthoz* verzióban „lobogó” lett, míg a *Tartózkodó...-ban* „eleven”. Így utólag a kettőt összevetve azt kell mondanom, hogy a *lobogó* a szebb, pontosabb és kifejezőbb megoldás. Vagyis eddig kettő egy a korai verzió javára. Az utolsó különbség a zárósorokban található. Az *Egy tulipánthoz* így végződik: „Ezer ambrosia csókkal / fizetek csókjaidért.” A *Tartózkodó...-ban* pedig így: „Ezer ambrosia csókkal / Fizetek válaszdóért.” Ezekben a verziókban annyi különbség érezhető, hogy az egyik szemérmesebb, távolságtartóbb, a másik szókimondóbb. Az *ambrosia* szó ó-ját pedig a rövid írásmód ellenére hosszúnak ejtette a költő, mert másképp ki se jött volna a *ionicus* a *minore*.

A *Tartózkodó...-ban* tehát valóban mintha az *Egy tulipánthoz* szemérmesebb, *tartózkodóbb* verziója lenne (erre a cím is utal), azaz a második (annak ellenére, hogy az *Egy tulipánthoz* a Csokonai-köteteken később következik), és erre utal a ritmusbotlás javítása is. Végső konklúzióm e szövegváltozatokkal kapcsolatban az, hogy a két vers egymás egyenértékű variációja, esztétikailag egyik sem jobb vagy rosszabb a másinál, és hogy mindkettőt egymás mellett kellene tanítani.

A végére hagytam néhány egyéb, olyan szöveghelyet, amelyek esetleg újabb kérdéseket vehetnek fel a diákokban. Ezek megválaszolásához tudni kell, hogy Csokonaiék korában az *a* névelőt hosszú szótagnak vették, ha utána mássalhangzó állt, mert *az*ként értelmezték. Ha ez így van, akkor a szemfülesebb tanulók megkérdézhetik, hogy a vers, illetve versek első sorában („A hatalmas szerelemnek”) mért nem számít hosszúnak? A válasz egyszerű és szinte kézenfekvő: mert a *h*-t nem vették mássalhangzószámba, egyszerű lehelésnek érezték. Viszont a vers utolsó strófájában már akkor okozna ritmusbotlást, ha rövidnek vennék: „Szeretőd amire kér”. Az *amire* szó *a*-ját tehát *az*nak vették, és mivel mássalhangzó következett utána, hosszú szótag vált belőle. (Ma már verstanilag az *a* mindig rövidnek számít.) Aztán ott vannak még a sorvégek is a teljes végű, nyolcas sorok esetében, amelyek többször titi-tátá helyett titi-tátira végződnek. A diákok esetleg nem értik majd, hogy a sorvégeknél miért „rontotta” el a költő a jónikus kólonokat, holott nincsen szó rontásról. Ezen a ponton elmondhatjuk nekik, hogy az időmértékes verselés esetében a sorok vége a *brevis in longo* szabály alá esik, azaz a rövid szótag a sor végén hosszút ér, vagyis közömbös, állhat ott rövid és hosszú is.

Csokonai a Lilla-ciklus elé is fűzött egy esztétikai bevezetőt, amiben a verselési módok (metrikus, rímes-ütemes) tekintetében azt írja magáról humorosan: „Én itt *amphibius* vagyok.” Vagyis kételtű, aki mindkét főirányt elfogadja és alkalmazza is, és hogy ez mennyire így van, arra maga a *Tartózkodó kérelem* és párja az egyik legszebb, legmaradandóbb példa.

Szakirodalom

Nemes Nagy Ágnes 1975. *64 hattyú*. Magvető Kiadó. Budapest.

Szepes Erika-Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Felhasznált források

Csokonai Vitéz Mihály 1901. *Összes művei*. Magyar Könyvkiadó Intézet. Budapest.

Fazekas Mihály 1976. *Összes költeményei*. Magyar Helikon. Budapest.

Acsai Roland
író, költő, műfordító,
irodalomtörténész